

УДК [331.1+331.2+331.5] : 338.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/СМІ/2024-9-3>**Богущ Л.Г.**кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут демографії та проблем якості життя
Національної академії наук України

НЕДЕКЛАРУВАННЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА ПРАЦІ В УКРАЇНІ: ПОШИРЕННЯ, ДІЇ ДЛЯ ВІДСТЕЖЕННЯ І ЗАПОБІГАННЯ

Розглянуто масштаби, чинники, проблеми недекларування зайнятості та праці в Україні; визначено пріоритети та заходи її регулювання (відстеження, пом'якшення, запобігання). Недекларування зайнятості та праці, що виникає та функціонує в межах як унормованих (офіційних, маніпулятивних), так і тінювих механізмів, відіграє помітну роль у практиках поживлення підприємницької активності, підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в індустріальних, нео- та постіндустріальних економіках. Пріоритети регулювання незадекларованої зайнятості та праці в Україні передусім охоплюють: послідовне зростання частки оплати праці в структурі витрат виробництва; посилення перехресного контролю за виконанням гарантій мінімальної оплати праці в рамках відповідних погодинних і безтарифних систем; впровадження обґрунтованої методології і стратегії узгодження мінімальної оплати праці, прожиткового мінімуму, реєстри пов'язаних з ними основних соціальних стандартів.

Ключові слова: незадекларована праця, зайнятість, заробітна плата, безтарифні системи оплати праці, нестандартні трудові відносини, соціально-економічна політика України.

Bogush LarysaInstitute for Demography and Problems of Life Quality
of the National Academy of Sciences of Ukraine

NON-DECLARATION OF EMPLOYMENT AND LABOUR IN UKRAINE: PREVALENCE, MEASURES FOR MONITORING AND PREVENTION

The purpose of the paper is to identify the extent of undeclared labour in Ukraine, as well as to study problems, foundations, and prospects for its preventing in the unstable national socio-economic conditions. According to the EU and ILO methodology, the State Labour Service of Ukraine interprets undeclared labour as a legal paid activity that is not registered fully or partially in accordance with the law requirements. Labour non-declaration plays the important role in the practice of businesses management and competitiveness stimulation in the countries with industrial, neo- and post-industrial economies, which has been developed almost since the middle of the 20th century. The paper proves that undeclared labour is a broader concept that covers legalized (both official and manipulative), as well as shadowy mechanisms of its occurrence and functioning. In the conditions of problematic performance of inspection and sanction powers of the State Labour Service of Ukraine, as well as due to the significant spread of non-standard labour relations (with mediation of an employer's functions, outsourcing enterprises' contingents of auxiliary, service and part of specialized personnel), tariff-free remuneration systems stimulate numerous manipulations in the field of labour declaration and decent wages. The source of problems with the spread of remuneration systems, formed on assessments of the performed work complexity and employees' qualifications, as well as with decent occupation conditions for agency (loan, temporary) workers, should be recognized as the vagueness of their legislative regulation. The priorities for preventing undeclared labour in Ukraine include: wages' share consistent growth in the structure of production costs; strengthening a cross-control over the obligations' fulfilment to pay the minimum wage within tariff-free and hourly wage systems; implementation of the well-founded methodology for harmonizing the minimum wage, the subsistence minimum, and the rest of basic social standards attached to them. The expediency of identifying institutionalized and manipulative mechanisms of undeclared labour, their formal and illegal foundations, is confirmed by the classification of the undeclared labour main forms, used by the EU, ILO and the Labour Service of Ukraine; this approach will increase the complexity and effectiveness of systemic measures for its regulation (control, mitigation, prevention).

Keywords: undeclared labour, employment, wages, tariff-free remuneration systems, non-standard labour relations, socio-economic policy of Ukraine.

Постановка проблеми. Декларування (як механізм обліку результатів підприємницької діяльності, у тому числі на засадах самозайнятості, та найманої праці з виявленням фінансового потенціалу подальшого перерозподілу отриманих доходів і податків на суспільно значущі цілі) консолідує завдання відстеження та дотримання відповідності між результатами діяльності, отриманими на неї дозволами і ліцензіями, а також оплатою праці персоналу різних категорій (за статусом щодо власності на засоби виробництва і витратні матеріали, правом розпорядження ними, як і отриманими проміжними та кінцевими бенефіціями).

У поточному періоді суспільно-економічного розвитку погіршенню ситуації в сфері декларування праці сприяють недоліки регулювання низки новацій у соціально-трудових відносинах, зокрема наслідків поширення їх нестандартних форм, а також новітніх систем оплати праці – як безтарифних (передбачають гарантовану мінімальну частину оплати праці та її непостійну частину, що безпосередньо залежить від кваліфікаційних характеристик і результатів роботи працівника), так і за погодинними тарифними ставками. Окрім маніпуляцій із легалізацією реальних трудових затрат, ці недоліки спричиняють зменшення, необґрунтовані

варіації, нерегулярність виплати зарплати, чим створюють ризики для купівельної спроможності, відтворення рівня життя та професійно-кваліфікаційного потенціалу відповідних категорій працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Керуючись методичними настановами ЄС та МОП [1, с. 16, 20], Державна служба України з питань праці та Державна служба статистики України трактують незадекларовану працю як законну оплачувану діяльність, яка повністю або частково не оформлена відповідно до вимог законодавства, використовуючи як синоніми такої діяльності терміни неформальної, неофіційної, незареєстрованої, тіньової, прихованої зайнятості [2]. Підґрунтям цієї трактовки стали методологічні підходи ЄС та МОП, згідно з якими до основних та найбільш актуальних форм прояву незадекларованої праці включають: неформальну зайнятість у формальному секторі; зайнятість у неформальному секторі; приховування фактично відпрацьованого робочого часу та виплату заробітної плати «в конверті»; підміну фактичних трудових договорів цивільними та господарськими, а також штучне використання дистанційних та аутсорсингових механізмів для приховування найманої праці; не оформлену належним чином вторинну зайнятість осіб, які мають оформлені трудові відносини за основним місцем роботи [1, с. 12].

Гострі питання, пов'язані із недекларуванням праці (чинниками, сферами, соціально-економічними наслідками її поширення, механізмами та пріоритетами відстеження, пом'якшення, запобігання) висвітлюються в працях щодо: проблем гідної винагороди за працю та регулювання систем оплати праці [1; 3; 4]; процесів тінізації економіки, особливостей функціонування окремих її сегментів [1; 4–7]; нестандартних трудових відносин з опосередкуванням функцій роботодавця, особливостей реалізації соціально-трудових прав у позиковій праці [1; 8–10].

Аналіз фахового доробку засвідчує необхідність подальших досліджень щодо систематизації унормованих та тіньових чинників і механізмів недекларування зайнятості та праці, підвищення комплексності та результативності заходів з їх урегулювання в Україні, зважаючи на багатоаспектний негативний соціально-економічний контекст (поточний, відтермінований).

Постановка завдання. Метою статті є окреслення масштабів недекларування праці в Україні, визначення проблем, обґрунтування засад і перспектив регулювання цього явища (його відстеження, пом'якшення, запобігання), що створює низку загроз для дотримання соціально-трудових прав, соціального забезпечення і захисту, відтворення трудового та професійно-кваліфікаційного потенціалу населення, в умовах глобальних і національних викликів зростання підприємницького попиту на неформальну і тіньову зайнятість.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з останніми оцінками Держстату, що не враховували зайнятих, які отримували зарплати «в конверті», не оформлювали роботу за сумісництвом, мали інші договори замість трудових (зокрема, уклали з роботодавцями цивільно-правові угоди), станом на 2021 р. в Україні налічувалось 3 млн 61,6 тис. неформальних працівників (19,5% загальної кількості зайнятих) [2]. З-поміж виявлених обстеженням неформально зайнятих 46,3% працювало в сільському, лісовому, рибному

господарствах, 17,1% – у будівництві, 15,2% – в оптовій та роздрібній торгівлі, ремонті автотранспортних засобів, 5,7% – у промисловості, 4,3% – у транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності, 2,2% – у діяльності з тимчасового розміщення та організації харчування. За основними віковими групами серед них переважали особи 40–49 та 50–59 років – відповідно, 24,5 та 21,7%; за рівнем освіти – працівники з професійно-технічною та повною загальною середньою освітою – 35,2 та 31,5%. Приблизно 60% осіб, праця яких не декларувалася, складали чоловіки, 57,2% – мешкали в сільській місцевості.

За результатами соціологічного обстеження, проведеного в 2017 р., 7,1% респондентів визнали, що впродовж останнього року самі працювали неофіційно, 45,8% респондентів знали осіб, які працювали незадекларовано, приблизно 33% респондентів вважали, що незадекларованою працею зайнята не менш ніж половина населення України [1, с. 65]. Що стосується статусу зайнятості, то більшість незадекларованих працівників назвали себе безробітними (33,5%), працюючими за наймом (31,2%), самозайнятими (18,4%), пенсіонерами (10,5%), такими, що навчаються (1,9%). Основними причинами неформальної зайнятості опитані незадекларовані працівники вважали: труднощі з пошуком постійного працевлаштування (19,7%); участь в сезонних роботах, які не потребують декларування (15,4%); традиційність певних видів діяльності як сфер функціонування незадекларованої праці (12,9%); відсутність дієвих зусиль держави для поліпшення їх економічного становища як мотив несплати податків (10,8%); взаємовигідність відносин незадекларованих працівників і їх роботодавців (10,2%) [1, с. 14, 67].

З огляду на результати обстеження, проведеного в 2021 р. фахівцями МОП та Держстату України під егідою ЄС, найбільш складно досліджувати масштаби незадекларованої праці насамперед за параметрами приховування заробітної плати, підміни трудових договорів іншими, неоформленого сумісництва [1, с. 12–13; 2].

За розрахунками Ф. Шнейдера, визнаними Світовим банком та МВФ, що не враховують кримінальні види економічної діяльності та неформальний сектор домогосподарств, частка тіньової економіки України у 2010–2011 рр. була найвищою серед країн Європи, сягнувши 45,0–44,1% офіційного ВВП (водночас, у дослідженні НІСД є посилення на відповідний показник у розмірі 52,8% офіційного ВВП) [1, с. 41; 4, с. 13]. Характерною рисою України, на відміну від країн ОЕСР, стало різке зростання обсягів тіньової економіки у період кризи 2008–2009 рр. (впродовж 2008 р. цей показник збільшився з 28 до 34%), що пояснюється властивим зазначеному періоду масовим та швидким виведенням «у тень» капіталів реального сектору з метою запобігання їх ймовірній втраті, «тінізацією» діяльності легально працюючих підприємств [4, с. 9, 14].

Остання оцінка частки тіньового сектору економіки України, проведена Мінекономіки за даними 2020–2021 рр., засвідчила її зростання до 32% ВВП (або на 2%), у т. ч. електричним методом – до 27% (або на 3%) [11]. Збільшення рівня «тінізації» поясню-

валосся підвищеним попитом на енергетичні ресурси в умовах нарощування активності переважно металургійних і машинобудівних підприємств. Рівень тінізації економіки в обсязі 10–12% ВВП прийнято оцінювати як допустимий, 20% – як критичний для легальної економіки, 40% – як катастрофічний [5, с. 252].

Вітчизняні експертні оцінки свідчать, що загальні обсяги прихованої заробітної плати в Україні сягають приблизно 85-90% від задекларованої. Частка працівників підприємств формального сектору, де працює 10 і більше працівників, щодо яких обґрунтовано висувають припущення про ймовірність приховування частини заробітної плати, нині сягає 12,4% (16,9% у 2015 р.) усіх працівників зазначених підприємств. Згідно з результатами обстеження економічної активності населення, зайняті особи оцінюють середню тривалість тижневого робочого часу на 11,3% довше, ніж фіксують підприємства формального сектору, що доцільно розглядати як приблизну оцінку середньотижневого незадекларованого робочого часу [1, с. 14; 4, с. 13, 15].

Узагальнення висвітлених вище масштабів та параметрів поширення незадекларованої праці у вітчизняній економіці дозволяє зробити низку висновків. Насамперед, викликає сумніви повнота виявлення масштабів недекларування праці та зайнятості в: низці обслуговуючих ланок з переважно сезонним технологічним циклом; галузях з виробництва, збору, первинної переробки рослинної і тваринної продукції; секторах економіки з видобування, первинної переробки, транспортування корисних копалин, металургії, хімічної і нафтохімічної промисловості. Підставою для такого висновку є роль незадекларованої праці в практиці господарювання та стимулювання конкурентоспроможності країн з індустріальною, нео- та постіндустріальною економікою, що склалася практично вже з середини 20 століття.

Запит підприємницького середовища країн світу з ринковою і перехідною економікою на підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, максимізацію доходності та рентабельності виробництва, серед іншого, шляхом скорочення витрат на винаймання, забезпечення належної кваліфікації персоналу, оплату праці, дотримання певних виробничих і позавиробничих стандартів трудової життєдіяльності принаймні вже з середини 20 ст. проявляється в тенденціях:

- поширення нестандартної (у тому числі неформальної) зайнятості на основі розщеплених трудових відносин, опосередкованих спектром агенцій з працевлаштування і добору кадрів, які доволі часто власне і виконують формальні функції роботодавця, звільняючи підприємців від низки обов'язків і витрат на комплектацію, організацію праці, соціальний захист персоналу;

- корпоратизації та акціонування підприємств, частини їх виробничих циклів і підрозділів (передусім, відповідних логістичних, адміністративних, бухгалтерсько-облікових, інших обслуговуючих компонентів) у мережах технологічно поєднаних дрібніших суб'єктів господарювання (зокрема, у статусі фізичних осіб-підприємців), що можуть мати національні та транснаціональні масштаби;

- оформлення, унормування, розповсюдження безтарифних систем оплати праці, заснованих на корпора-

тивних професійно-кваліфікаційних стандартах відповідності посадам і трудового навантаження (зокрема, тривалості, періодичності винагороджуваної праці, компенсації простоїв і збитків з вини роботодавця або найманого працівника, особливостей технологічного циклу або форс-мажорів);

- суспільного і корпоративного визнання неформальної освіти та легально оплачуваної неформальної зайнятості, в т. ч. за сумісництвом.

Зважаючи на це, поняття незадекларованої праці є ширшим за використовуване Державною службою України з питань праці, охоплюючи унормовані (як офіційні, так і маніпулятивні), а також суто тіньові механізми її виникнення і функціонування (у сегменті тіньової економіки, що об'єднує умовно законні види діяльності, які знаходяться поза правовим полем через декларовані «тіньовими» підприємцями нестерпність податкового тягаря та намагання подолати різноманітні адміністративні бар'єри [7, с. 110]). У широкому розумінні, окрім власне кримінального сектору економіки (тобто кримінальної економічної діяльності з використанням капіталів як кримінального, так і некримінального походження), до тіньової економіки також відносять: сектор домогосподарств (сектор натурального самозабезпечення); сектор неформальний (представлений дрібним виробництвом, послугами, торгівлею); «прихований» сектор легітимних видів економічної діяльності [6]. Незадекларована праця може функціонувати і в двох з трьох основних блоків тіньової економіки за іншою її класифікацією (неформальній економічній діяльності, представленій легальним (нерегламентованим державою) виробництвом товарів і послуг; прихованій економіці, заснованій на порушеннях у межах дозволеної економічної діяльності) [6].

Доцільність вирішення інституціалізованих і маніпулятивних механізмів недекларування праці, їх формальних і нелегальних засад підтверджується також класифікацією основних форм незадекларованої праці, використовуваною Держстатом та Державною службою України з питань праці, що узагальнила методологічні наробки ЄС та МОП [2].

Порівняння приблизної оцінки середньотижневого незадекларованого робочого часу зайнятими та загальних обсягів приховування заробітної плати, дозволяє припустити, що основну масу незадекларованої праці в Україні принаймні останні 10–15 років виконують офіційно працевлаштовані особи безпосередньо на робочому місці, значною мірою використовуючи матеріально-технічну базу і витратні матеріали відповідних підприємств та організацій.

Значну роль в розширенні масштабів недекларування праці в Україні, особливо помітного в період новітніх глобальних та макрорегіональних фінансово-економічних криз, відіграли нестандартні (розщеплені) трудові відносини з опосередкуванням функцій роботодавця агенціями зайнятості, поширенням практики лізингу та аутсорсингу персоналу. Зокрема, саме на згадану вище кризу 2008–2009 рр., що супроводжувалася різким зростанням рівня тінізації вітчизняної економіки, припало остаточне ствердження тенденції виведення персоналу за штат як основної в Україні форми організації позикової праці, коли працівники переводилися до компаній – провайдерів робочої сили

та спостерігалось парадоксальне нарощування обсягу робіт на тлі формального вилучення ресурсів діяльності суб'єктів господарювання [8; 10].

Отже, галузеві параметри поширення незадекларованої праці в легальному і тіньовому секторах економіки України тісно корелюють із структурою її спеціалізації в міжнародному поділі праці, експортним потенціалом окремих видів економічної діяльності та його динамікою. Доволі широкий ринок позикової праці з вагомою часткою прихованої зайнятості вже склався у добувній та гірничопереробній, металургійній, хімічній і нафтохімічній промисловості, аграрному секторі (інтенсивному сільському господарстві та сезонних агропереробних ланках), сфері транспортних послуг (насамперед, у вантажоперевезеннях), роздрібній торгівлі.

Особливості організації, а також проблеми нестандартних трудових відносин, позикової праці, прихованої і тіньової зайнятості окреслюють їх основні наслідки для рівня і якості життя, соціального забезпечення і захисту неформально зайнятих, а також осіб, трудові доходи яких приховуються з ініціативи працівника або роботодавця. Ці наслідки є:

– кон'юнктурно позитивними для рівня грошових доходів спектру верств, вирівнювання майнової диференціації їх середньо- і низькодоходних сегментів (у т. ч. за тенденцією підвищення грошових доходів найбільш кваліфікованих працівників, їх вирівнювання щодо середніх величин для осіб з найменш конкурентною освітою і кваліфікацією), а також для формального доступу до програм соціального забезпечення і захисту (окрім державного загальнообов'язкового і накопичувального пенсійного страхування), насамперед, у сфері субсидування послуг житлово-комунального господарства і громадського транспорту, фінансової і матеріальної допомоги вразливим групам населення;

– стратегічно негативними – для доступу до унормованих механізмів соціального захисту із настанням пенсійного віку та випадків непрацездатності (тимчасової, повної, внаслідок професійного або загального захворювання, інвалідизації), а також для індивідуальних стратегій відтворення професійно-кваліфікаційного потенціалу та якості життя домогосподарств, працездатні члени яких працюють здебільшого неформально, отримують зарплату «в конвертах» на умовах тимчасової зайнятості, характеризуються підвищеною професійною і територіальною мобільністю.

Зважаючи на значну кількість незадекларованих працівників серед осіб з професійно-технічною та загальною середньою освітою, низькою кваліфікацією, старших працездатних вікових категорій, що є менш конкурентними на ринку праці, представників найпростіших професій, неформально зайнятих у сільському, лісовому, рибному господарствах, будівництві, оптовій і роздрібній торгівлі, ремонті та обслуговуванні транспортних засобів, промисловості, транспорті, складському господарстві, поштовій та кур'єрській діяльності, діяльності з тимчасового розміщення та організації харчування, а також мешканців сільської місцевості, недекларування зайнятості сприяє підвищенню рівня їх економічної активності, а також рівня грошових доходів, у т. ч. щодо відповідних середніх показників у країні (регіоні) та пересічному виді діяльності.

З іншого боку, в контексті реалізації принципів соціальної держави, функціонування солідарних систем соціального забезпечення і захисту, пріоритет перед найкритичнішими вимірів соціальної нерівності, спричинених неналежним декларуванням праці, безумовно належить обмеженню доступу до унормованих механізмів соціального захисту із настанням пенсійного віку та випадків непрацездатності (тимчасової, повної, внаслідок професійного або загального захворювання, інвалідизації). Поряд з цим, у порівнянні із штатними працівниками підприємства-користувача, позикові працівники часто скеровуються на роботи з гіршими умовами праці, нестабільним трудовим режимом та нижчою заробітною платою, що не відшкодовує вимушених (з ініціативи роботодавця) простоїв, понаднормових робіт та не компенсує небезпек виробничого середовища. Як правило, їм не надається відпустка, у т. ч. додаткова – за шкідливі умови праці.

Актуальним та дедалі поширенішим формальним механізмом недекларування праці в спектрі ланок економіки є безтарифні системи оплати праці. Подібна практика досі залишається здебільшого корпоративним незадовільно законодавчо врегульованим напрацюванням, ґрунтуючись на: суб'єктивних підприємницьких стандартах відповідності освіти, кваліфікацій і компетенцій, кола посадових обов'язків; незадовільній ефективності механізмів їх ув'язування та відстеження згідно із державними стандартами освіти та оплати праці [3]; відсутності достатньо легітимних механізмів суспільного визнання неформально отриманих освіти і кваліфікації (у тому числі в рамках професійного навчання на виробництві).

В умовах проблем функціонування Державної служби України з питань праці в частині несистемного виконання її інспекційних повноважень щодо суб'єктів господарювання, моніторингу і запобігання тіньовій зайнятості, з одного боку, а також значного розповсюдження практики нестандартних трудових відносин, з іншого боку, безтарифні системи оплати праці стимулюють численні маніпуляції у сфері декларування та гідної оплати праці.

Серед основних недоліків практики позикової праці, що ґрунтуються на низькому рівні участі або й відстороненні працівника від визначення умов купівлі – продажу власної робочої сили на користь суб'єкта господарювання (агенції зайнятості), що опосередковує функції роботодавця, слід відмітити [8; 9, с. 89; 10]:

– порушення трудового законодавства з боку як кадрових агенцій, так і організацій, що використовують позикову працю, які проявляються у відмінностях в умовах праці на однакових посадах певного підприємства цих працівників і штатно зайнятих (насамперед: її оплаті; режимі – понадурочно, у вихідні дні; можливості й тривалості відпочинку; доступності переходу до виконання інших трудових функцій та обов'язкового соціального страхування), а також у погіршенні гарантій зайнятості позикових працівників (укладання строкових трудових (або цивільно-правових) договорів замість постійних колективних трудових договорів з усіма прийнятими нормами захисту та пільгами, що можуть бути припинені в разі відмови підприємства – користувача від послуг агенції – посередника);

– розпливчатість сфери відповідальності за умови праці, її охорону, дотримання техніки безпеки з боку

агенції – посередника та підприємства – користувача;

- необґрунтоване суттєве зниження або й ухилення від витрат на навчання та підвищення кваліфікації персоналу на виробництві;

- відсутність перспектив підвищення рівня оплати праці у конкретного роботодавця – користувача, що розраховує її обсяг, виходячи з окладу та фактично відпрацьованого часу;

- часту практику істотного зниження обсягів або ухилення від відрахувань до фондів соціального страхування, що мають витрачатися на виплати позиковим працівникам, які постраждали на виробництві, отримали професійні захворювання, або їх сім'ям (у разі загибелі працівника), а також на виплату пенсій цій категорії зайнятих;

- загрози зниження рівня та якості життя, економічної та професійної деградації зайнятих позиковою працею (погіршення якості робочої сили через брак умов для самонавчання, розширення сфери досвіду та підвищення кваліфікації; скорочення платоспроможного попиту внаслідок нерівних умов оплати праці позикових працівників і штатно зайнятих; неритмічність надходжень до бюджетів домогосподарств позикових працівників, а відтак – нестабільність їх витрат);

- соціальний демпінг, що насамперед проявляється через: використання тимчасово зайнятих як штрейкбрехерів у протидії боротьбі працівників за трудові й соціально-економічні права, створюючи загрози зайнятості постійних працівників; збільшення неоплачуваного виробничого навантаження останніх у зв'язку з помітною плінністю тимчасово зайнятих та необхідністю їх первинної професійної орієнтації і навчання;

- розпливчатість механізму і методик розрахунку страхового стажу та пенсійних виплат за позикову найману працю, сумнівну доступність більш раннього виходу на пенсію для цієї категорії зайнятих;

- становлення схем порушення фіскального законодавства, заснованих на декларуванні для оподаткування лише контингенту штатних працівників, без урахування виведених за штат на засадах аутсорсингу, аутстафінгу, тимчасового найму.

Окрім системних заходів з підвищення рівня оплати праці в Україні, до переліку нагальних дій щодо профілактики практик недекларування праці в останні півтора десятиріччя вітчизняні та іноземні фахівці часто включають [1; 5, с. 253–254; 6; 7, с. 113–115]:

- удосконалення податкової системи в напрямках: узгодженої оптимізації механізмів адміністрування податків та нормативно-правової бази, що визначає середовище стартового розвитку і розширення бізнесу, в т. ч. впровадження податкових канікул щодо податку на прибуток для підприємств, які розширюють фонди оплати праці та поліпшують умови праці штатних працівників; збалансування податкового навантаження суб'єктів господарювання за групами виробничої потужності, а також рівнем залучення до програм модернізації та диверсифікації національної економіки; підтримки балансу між фіскальною і регулюючою функціями податків, у тому числі підвищення прозорості системи податкових пільг; зниження фіскального навантаження на фонд оплати праці; ефективного моніторингу офшорних зон; обґрунтованого задіяння механізмів амністії щодо тіньових капіталів некримінального походження при відкритті йому шля-

хів до легального інвестування, заохочення інвестиційного використання коштів, що легалізуються, у внутрішніх інтересах національної економіки;

- моніторинг неформальної економіки та нелегального ринку праці, серед іншого в аспекті відстеження практики виплати зарплати в «конвертах»; посилення системності механізмів її запобігання;

- забезпечення прозорості реального та обслуговуючих секторів економіки; державну підтримку інноваційних та інвестиційних проектів у реальному секторі, а також в інших ланках, розвиток яких сприяє диверсифікації, модернізації, підвищенню конкурентоспроможності економіки України;

- узгодження спектру механізмів виявлення та притягнення до юридичної відповідальності суб'єктів господарювання, недобросовісних в аспектах використання незадекларованої праці та сплати податків; посилення покарання за корупцію в системі видачі дозволів і ліцензій, а також за рейдерство;

- запобігання взаєморозрахунків за бартером між суб'єктами господарювання; моніторинг формальних засад і процесів використання позикової праці;

- удосконалення механізмів обов'язкового соціального страхування в частинах стягнення єдиного соціального внеску, розподілу і використання цих коштів за цілком визначеними.

Висновки. Недекларування зайнятості та праці, що виникає та функціонує в межах як унормованих (офіційних, маніпулятивних), так і тіньових механізмів, відіграє помітну роль у практиках пожевлення підприємницької активності, підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в індустріальних, нео- та постіндустріальних економіках.

Інституціоналізація в Україні політики заниження рівня мінімальної заробітної плати порівняно з фізіологічним та соціальним прожитковими мінімумами, незадовільна її кореляція з реальними купівельними потребами спектру соціальних груп є потужним чинником зростання необґрунтованої нерівності в доходах і добробуті населення, поширення явища незадекларованої праці, а відтак – гальмування ефективного відтворення продуктивного потенціалу суспільства (зокрема, його людського капіталу), резильєнтної економіки та людського розвитку загалом.

Пріоритети регулювання незадекларованої зайнятості та праці в Україні передусім охоплюють: послідовне зростання частки оплати праці в структурі витрат виробництва; посилення перехресного контролю за виконанням гарантій мінімальної оплати праці в рамках відповідних погодинних і безтарифних систем; впровадження обґрунтованої методології і стратегії узгодження мінімальної оплати праці, прожиткового мінімуму, решти пов'язаних з ними основних соціальних стандартів. Зважаючи на засади і механізми функціонування спектру систем оплати праці (як тарифної, так і безтарифних), поточні та віддалені проблеми і наслідки для соціальної захищеності зайнятих, зумовлені приховуванням і недекларуванням їх праці, мінімальна заробітна плата і надалі має залишатися базовою державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств, установ, організацій усіх форм власності й господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників. У разі додаткових гарантій оплати праці,

передбачених положеннями Генеральної, галузевих (міжгалузевих) і територіальних угод, всі суб'єкти і сторони, які підпадають під сферу їх дії, повинні дотримуватися зазначених підвищених зобов'язань.

Зважаючи на природу недекларування праці у нестандартних трудових відносинах (при опосеред-

куванні функцій роботодавця іншим юридичним суб'єктом), не менш значущим напрямом дій є стандартизація та унормування переліку і змісту зобов'язань роботодавців – користувачів позикової праці у рамках соціально-трудова відносин і соціального захисту позаштатних і тимчасових працівників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Незадекларована праця в Україні: характер, масштаби та шляхи її подолання. ЕС – МОП, 2018. 89 с.
2. Незадекларована праця в Україні – погано для всіх. *Державна служба України з питань праці*. URL: <https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/nezadeklarovana-pratsia-v-ukraini-pohano-dlia-vsikh/> (дата звернення: 29.03.2024).
3. Онищенко В. Погодинна оплата праці 2020. *Головбух*. 28.09.2020. URL: <https://buhplatforma.com.ua/article/7724-pogodinna-oplata-prats-2020> (дата звернення: 29.03.2024).
4. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання. Київ : НІСД, 2011. 32 с. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-12/1201_dop_new.pdf (дата звернення: 29.03.2024).
5. Цвігун Т. В., Нечипорук О. І. Тінізація економіки: причини та особливості впливу на економічний розвиток. *Економіка та суспільство*. 2018. Вип. 19. С. 251–254.
6. Шевчук І. В. Тіньова економіка як загроза безпеці України в економічній сфері. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1176> (дата звернення: 29.03.2024).
7. Савченко І. Г., Іорданов А. Є. Тінювий сектор економіки України: аналіз стану та напрями детінізації. *Зовнішня торгівля: право, економіка, фінанси*. 2012. № 3. С. 107–116.
8. Курзіна М. Захист прав робітників в умовах розповсюдження позикової праці: перспективи для України. *Спільне*. 15.08.2012. URL: <https://commons.com.ua/uk/zahist-prav-robitnikiv-v-umovah-rozpo/> (дата звернення: 15.03.2024).
9. Лагутіна І. В. Трудові права позикових працівників. *Право і суспільство*. 2015. № 5. С. 85–91.
10. Трошина Т. Нетипові форми зайнятості: ризики для працівників та необхідність правового регулювання. *Національна служба посередництва і примирення (відділення в Луганській області)*. 21.03.2012. URL: http://nspp-lugansk.ucoz.ua/publ/netipovi_formi_zajnatosti_riziki_dlja_pracivnikiv_ta_neobkhdnist_pravovogo_reguljuvannja/1-1-0-20 (дата звернення: 29.03.2024).
11. Рівень тіньової економіки у 2021 році зріс до 32%. *Interfax – Україна*. 31.10.2022. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/869285.html> (дата звернення: 29.03.2024).

REFERENCES

1. EU – ILO (2018) *Nezadeklarovana pratsia v Ukraini: kharakter, mashtaby ta shliakhy yii podolannia* [Undeclared work in Ukraine: nature, scope and ways to overcome it]. Kyiv, 89 p. (in Ukrainian)
2. State Labour Service of Ukraine (2021) *Nezadeklarovana pratsia v Ukraini – pohano dlia vsikh* [Undeclared work in Ukraine is bad for everyone]. Available at: <https://dsp.gov.ua/podolannia-nelehalnoi-zainiatosti/nezadeklarovana-pratsia-v-ukraini-pohano-dlia-vsikh/> (accessed March 29, 2024). (in Ukrainian)
3. Onyschenko V. (2020) *Pohodynna oplata pratsi 2020* [The hourly wage in 2020]. *Holovbukh*. Available at: <https://buhplatforma.com.ua/article/7724-pogodinna-oplata-prats-2020> (accessed March 29, 2024). (in Ukrainian)
4. National Institute for Strategic Studies (2011) *Tinova ekonomika v Ukraini: mashtaby ta napriamy podolannia* [Shadow economy in Ukraine: scope and directions of overcoming]. Kyiv, 32 p. Available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2011-12/1201_dop_new.pdf (accessed March 29, 2024). (in Ukrainian)
5. Tsvihun T. V., Nechyporuk O. I. (2018) *Tinizatsiia ekonomiky: prychny ta osoblyvosti vplyvu na ekonomichnyi rozvytok* [Economy's overshadowing: causes and features of impact on economic development]. *Ekonomika ta suspilstvo*, no. 19, pp. 251–254. (in Ukrainian)
6. Shevchuk I. V. (2016) *Tinova ekonomika yak zahroza bezpetsi Ukrainy v ekonomichnii sferi* [Shadow economy as a threat to Ukraine's security in the economic sphere]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, no. 12. Available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1176> (accessed March 29, 2024). (in Ukrainian)
7. Savchenko I. H., Iordanov A. Ye. (2012) *Tinovi sektor ekonomiky Ukrainy: analiz stanu ta napriamy detinizatsii* [Shadow sector of Ukraine's economy: analysis and directions of detinization]. *Zovnishnia torhivlia: pravo, ekonomika, finansy*, no. 3, pp. 107–116. (in Ukrainian)
8. Kurzina M. (2012) *Zakhyst prav robitnykiv v umovakh rozpovsiudzhennia pozikovoi pratsi: perspektyvy dlia Ukrainy* [Protection of workers' rights in the conditions of the loan labour spread: prospects for Ukraine]. *Commons*. Available at: <https://commons.com.ua/uk/zahist-prav-robitnikiv-v-umovah-rozpo/> (accessed March 29, 2024). (in Ukrainian)
9. Lahutina I. V. (2015) *Trudovi prava pozikovykh pratsivnykiv* [Labor rights of loan employees]. *Pravo i suspilstvo*, no. 5, pp. 85–91. (in Ukrainian)
10. Troshyna T. (2012) *Netypovi formy zainiatosti: ryzyky dlia pratsivnykiv ta neobkhdnist pravovoho rehuliuвання* [Non-typical employment forms: risks for employees and the need for legal regulation]. *Natsionalna sluzhba poserednytstva i prymyrennia (viddilennia v Luhanskii oblasti)*. Available at: http://nspp-lugansk.ucoz.ua/publ/netipovi_formi_zajnatosti_riziki_dlja_pracivnikiv_ta_neobkhdnist_pravovogo_reguljuvannja/1-1-0-20 (accessed March 29, 2024). (in Ukrainian)
11. *Interfax – Ukraine* (2022) *Riven tinovoi ekonomiky u 2021 rotsi zris do 32%* [In 2021, the shadow economy's level increased to 32%]. Available at: <https://interfax.com.ua/news/economic/869285.html> (accessed March 29, 2024). (in Ukrainian)